
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKSKÓ ISTVÁN



Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélik a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacs Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacs Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:



© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közüoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előretekintés (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNyelvűség és a magyar nyelv használhatósága	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvésajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacs Zoltán)	56
Tannyelv választási útmutató szülőknek és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknek, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szókészletben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölcsönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelv érintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István)	147

Hatások a szókészletben és a nyelvi rendszerben

Az érintkező nyelvek egymásra hatása a nyelv valamennyi szintjén nyomot hagy. A legfeltűnőbb hatás a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A szókölcsönzés

A nyelvek közötti érintkezések leggyakoribb és legszembetűnőbb hatása a szókölcsönzés.

A szókölcsönzés „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a *kölcsönszavak* (...) az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak.” Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997. 41. old.

A szókölcsönzés eredményeképpen kölcsönszavak kerülnek az átvevő nyelvbe az átadó nyelvből. Ezeket a szavakat kölcsönszavaknak nevezik. A magyar nyelvű szakirodalom a kölcsönszavak között hagyományosan megkülönbözteti a jövevényszavakat és az idegen szavakat. A két csoport között nehéz (tudományos szempontból gyakorlatilag lehetetlen) egyértelmű határt vonni. Előbbiek közé azokat a szavakat sorolják, melyek már beilleszkedtek az átvevő nyelv rendszerébe, s a beszélők nem érzik idegen eredetüket. Utóbbiak ezzel szemben még nem illeszkedtek be az átvevő nyelvbe, kiejtésük gyakran még az átadó nyelv szabályainak megfelelő, helyesírásuk sem alakult az átvevő nyelv írásszokásaihoz, és a beszélők többsége tudatában van annak, hogy ezek a szavak idegen eredetűek.

A magyar nyelvben számos nyelvből származó jövevényszó (más nyelvekből kölcsönzött szó) mutatható ki. A magyar nyelv legfontosabb jövevényszó-rétegei a török (pl. *alma, árpa, bársony, betű, borjú, gyász, sátor, tenger* stb.) és a szláv (pl. *szerda, csütörtök, péntek, szombat, galamb, málna, medve, barát, udvar; konyha* stb.) nyelvekből, valamint a latinból (pl. *advent, akta, aroma, cella, doktor, evangélium, fantázia, iskola, január, július* stb.) és a németből (pl. *bak, bál, buli, gyémánt, kály-*

ha, láda, malter, tabletta, tánc, vice stb.) származnak. Újabban egyre több angol eredetű szó használatos: *buldog, bizniz, csenesel, dzsessz, dzsem, dzsenti, globalizáció, hardver, komfort, shop, show, szoftver, supermarket, trend* stb. Ezek nagy részét még nem tekintik jövevényszónak, inkább idegen szónak.

Természetesen az említetteken kívül sok más egyéb nyelvből is kerültek a magyarba kölcsönszavak (jövevényszavak és idegen szavak).

Kölcsönszavak azonban nem csak a köznyelvbe kerülhetnek át. A nyelvterület olyan peremvidékein, ahol a nyelvek közötti érintkezés intenzívebb, a regionális nyelvhasználatba is számos kölcsönszó kerülhet a szomszédos nyelvekből. Nem véletlen tehát, hogy a magyar nyelv kárpátaljai nyelvváltozataiban is sok kölcsönszót találhatunk.



Az etimológiai szótár a magyar nyelv szavainak eredetét mutatja be.

A magyar nyelv természetesen nemcsak átvevő nyelv, hanem átadó is: tehát nemcsak kölcsönzött más nyelvekből szavakat, hanem számos magyar eredetű szó található más nyelvekben is. A magyarból több nyelvbe (német, francia, olasz, orosz) kerültek át például az alábbi szavak: *csákó*, *csikós*, *gulyás*, *hajdú*, *huszár*, *kocsi*, *paprika*, *puszta* stb. Ennél jóval több magyar eredetű szó található a szomszédos nyelvekben. Magyar kölcsönszó példának okáért az *áld* a szerb és a horvát nyelvben, a *bagó* a szlovákban, a *tolvaja* szlovénban, a *város* a románban stb. Az ukrán nyelvben, illetve a helyi ukrán/ruszin nyelvjárásokban is sok magyar eredetű kölcsönszó ismeretes. Az egyik ukrán kutató több száz magyar eredetű szót adott a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárásokból tanulmányában, például: *árvácska*, *gyékény*, *dudva*, *orgona*, *som* stb. (Миголинець О.: Українсько-угорські зв'язки на матеріалі ботанічної лексики закарпатських говірок.) Bárány Erzsébet tanulmányaiban a kárpátaljai ukrán/ruszin szépírók művei alapján mutatta ki, hogy a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a régió szláv nyelvjárásaira. Többek között olyan magyar eredetű kölcsönszavakat talált a kárpátaljai ukrán/ruszin szerzők szépirodalmi szövegeiben, mint az *áldomás*, *bácsi*, *bíró*, *bolt*, *gazda*, *hab*, *kalap*, *város* stb. Újabban sok ukrán/ruszin településen látható például az ABC felirat, amely – nyilvánvalóan magyar hatásra – (élelmiszer)boltot, üzletet jelöl.

A kölcsönszavaknak több típusa van. Megkülönböztetik a direkt (közvetlen) kölcsönzést, a hanglakkölcsönzést, a hibrid kölcsönzést, a jelentéskölcsönzést és a tükörszavakat.

„Az idegen nyelvekkel való érintkezés (...) új fonémát honosíthat meg” – olvashatjuk egy egyetemi tankönyvben. (Kiss Jenő és Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris, 2003. 112. old.) A nyelvek közötti érintkezés, illetve a kölcsönszavak átvétele révén ugyanis akár új hangok (nyelvészeti szakszóval: fonémák) is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Az ómagyar kor elején (ez a nyelvtörténeti korszak 896-tól, vagyis a honfoglalástól 1526-ig, tehát a mohácsi csatavesztésig tartott) a magyar nyelvben például még nem volt önálló



Élelmiszerbolt az ilosvai járási Dolhán (ukránul Dovhe): a cégtáblán a magyar eredetű ABC felirattal

A magyarból más nyelvekbe átkerült kölcsönszavak természetesen hangtanilag és alaktanilag beilleszkedtek az átvevő nyelv rendszerébe, s nem feltétlenül olyan formában (hangalakban) használatosak az átvevő nyelvben, mint a magyarban.



Egy üzlet Ungváron, melynek neve magyar eredetű kölcsönszó: Ezermeister.

A direkt (közvetlen) kölcsönszavak az átadó nyelv szavainak szinte eredeti hangalakjában való átvételei. Olyan szóképzleti egységek, amelyekhez hasonló hangalakú és jelentésű szavak és szókapcsolatok korábban

e mássalhangzó. Csak a *t+sz* hangkapcsolat eredményeként (az úgynevezett összeolvadás révén) volt hallható, például a *látsz* szóban (kiejtve: *láce*). Ám a honfoglalás utáni olyan kölcsönszavak, mint például a *cimbalom*, *citrom*, *lecke*, *legáció* stb. teljes értékű hanggá tették a magyar nyelvben a *c*-t; „ha tehát a magyarok története úgy alakult volna, hogy szlávokkal meg németekkel nem kerültek volna kapcsolatba, akkor a magyar nyelvben talán ma sem volna *e* hang.” (Szilágyi N. Sándor: *Világunk, a nyelv*. Budapest: Osiris, 2000. 58. old.)

nem voltak az átvevő nyelvben, s az átvevő nyelv egy-nyelvű változataiban – esetünkben a magyarországi magyarban – ilyenek ma sem találhatók. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban számos ilyen közvetlen kölcsönszó ismert és használatos: *bánka* (befőttesüveg), *bezpekás* (államvédelmi hivatal munkatársa), *blánka* (úrlap), *dohovor* (szerződés), *dovidka* (igazolás), *elektricska* (villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat), *gorszovet* (városi tanács), *grecka* (hajdinakása), *gripp* (influenza), *jászli* (bölesőde), *kocsegár* (fűtő), *kriska* (befőttesüveg fedele), *májka* (trikó, atléta), *marsrutka* (iránytaxi, menetrend szerint közlekedő kisbusz), *pácska* (esomag), *paszport* (személyi igazolvány), *pelmyeni* (darált hússal töltött főtt tészta, húsos de-ryle), *práva* (jogosítvány), *prokuror* (ügyész), *provodnyik* (vasúti utaskísérő, kalauz), *szágyik* (óvoda), *szok* (gyümölcslé), *szoljárka* (gázolaj), *sztolova* (étkezdé, kifőzdé), *váfli* (nápolyi) stb. Ezek a szavak a leggyakrabban a beszélt nyelvben fordulnak elő, s ha a beszélők magyarországiakkal kerülnek szembe, igyekeznek elkerülni használatukat.

olyan közvetlen kölcsönszó, melyekkel mindegyik helyi magyar nyelvű lapban találkozhatunk.

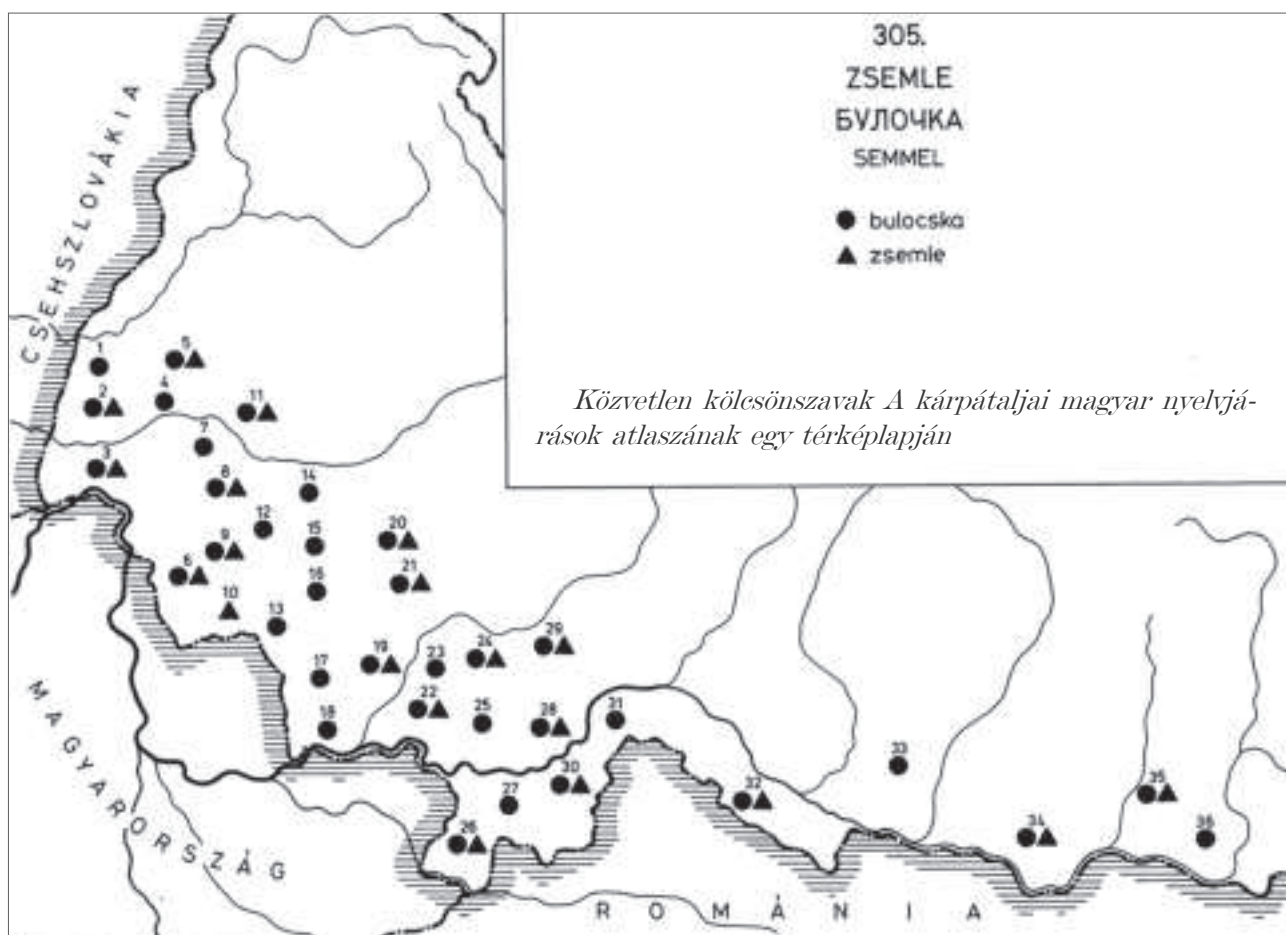
A köznyelvben nem ritka, hogy egyes kölcsönszavakat rövidítésként használunk. A *FIFA*, *UEFA*, *NATO*, *WTC*, *IMF*, *FBI* stb. olyan rövidítések, melyeket az angol eredeti alakjában betűszóként kölcsönöztünk. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban is vannak ilyen szavak; ám ezek nem az angolból, hanem az ukránból vagy az oroszból eredeztethetők. Például a *ЦВК* (Центральна виборча комісія, ЦВК; Központi Választási Bizottság), *НБУ* (Національний банк України, НБУ; Ukrán Nemzeti Bank), *pdv* (податок на додану вартість, пдв; hozzáadottérték-adó), *СЗБУ* (Служба безпеки України, СБУ; Ukrajna Biztonsági Szolgálat), *КРУ* (Контрольно-ревізійне управління, КРУ; ellenőrző-revíziós hivatal) rövidítések szintén gyakoriak a helyi magyar nyelvű sajtóban. A *GAI* és *DAI* is egyaránt előfordul; mindkettő az állami közlekedés-rendészet rövidítése, csak az egyik az orosz *Государственная автоинспекция* (*ГАИ*), a másik az ukrán *Державна автоінспекція* (*ДАІ*) rö-



Olyan közvetlen kölcsönzések is vannak azonban a helyi magyar nyelvhasználatban, melyek a helyi sajtóban nyomtatásban is megjelennek. Ezek legnagyobb része a hivatali és politikai élethez kötődő kifejezés. Például az *adminreszursz*, *hrivnya*, *nasaukrainás*, *ráda*

vidítése. Azt sem kell senkinek magyarázni Kárpátalján, mit takar a *KGB* rövidítés.

Hangalak-kölcsönzésről akkor beszélünk, ha egy szó az átvevő nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jel-



lemző hangalakban (is) használják. A magyarországi köznyelvben például *agronómus*, *büfé*, *diploma*, *dokumentum*, *grúz*, *infarktus*, *konzerv*; *slag* hangalakban használatosak azok a szavak, melyeket a kárpátaljai magyarok egy része *agronóm*, *bufet*,

diplom, *dokument*, *gruzin*, *infarkt*, *konzerva*, *sláng* formában (is) ismer. Ennek oka, hogy az ukrán és/vagy orosz nyelvben ezek a szavak a következőképpen fordulnak elő: *агроном*, *буфет*, *диплом*, *грузин*, *инфаркт*, *консерва*, *шланг*.

budi *budi* [-t, -k, -ja] fn 1. (rég) árnyékszék *A ház megett van a budi* (Kg); 2. kártyajáték a színével leborogatott lapokra kis házikót építenek, és addig húzigálják alóla a színre-szín alapon a lapokat, amíg össze nem dől, akinek összedől, az „beleesik a budiba” *Jáccung budit?* (E)

bufet *bufet* [-et, -ek, -je] fn (új) büfé *Ugörjunk mā be a bufedbe ety sörre* (V)

bufetcsik *bufeccsik* [-ot, -ok, -ja] fn (új) büfés *Nem hijába bufeccsik, de örökösön csángóys* (Gl)

bufetes *bufetes, bufettes* [-t, -ek, -je] fn (új) büfés *Valahová elment a bufettes, mā ojan rígen várom* (Rf)

buffer *buffër, bufër* [-t, -ok, -ja] fn 1. ütköző *Ültek még a vagom bufërján is* (Sz); 2. (tréf) nagy női mell *Jóynagy bufërjá ván, az ánnýgót!* (Br)

bugáz *bugáz* [-ok, -öl, -ott] ts ige bugáját kitepi *Muszáj a hagymád bugázni, mēr semmi feje nem lessz* (R)

bugázik¹ *bugázik, bugádzik, bugóydzik* [-ott] tn ige bugát növeszt *Meg is aszáltam eszt a hagmát, oszt csag bugázik, ad bugázik* (Csl)

bugázik² *bugázik* [-ok, -öl, -ott] ts ige (biz) lop *Bugázok magamnak ety hát szálmát* (Sz)

bugi *bugi* [-t, -ja] fn (új) modern tánc *Mos csak a bugit járlik* (Pk)

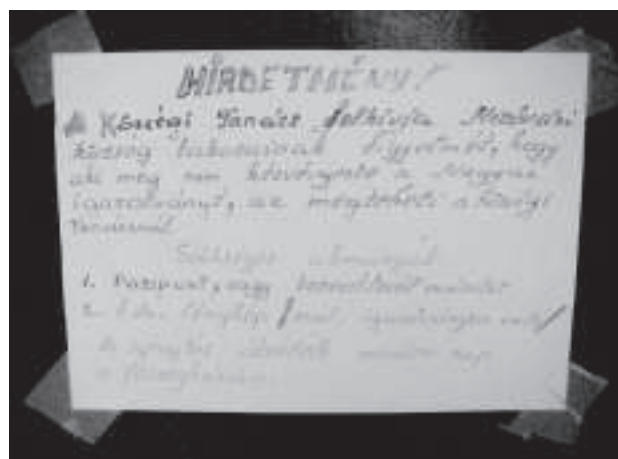
bugizik *bugizik* [-ok, -öl, -ott] tn ige modern táncot táncol *A fíjatláság ma csag bugizik* (Tú)

buglyas *bugjas, bugjos* l. **hoglyas**

bugó *bugóy* l. **buga**

bugó *bugóy* mn buta, műveletlen *Ojám bugóy párásznák nízél te éngem?* (Tú)

Közvetlen kölcsönszavak A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárában.



A dokument *hangalakkölesönzés*: az ukrán és orosz документ-*nek* megfelelő alakban szerepel egy beregszászi üzlet reklámján; köznyelvi változata a dokumentum.

A hibrid kölesönszavak olyan összetett szavak, melyek egyik tagja közvetlen kölesönszó, a másik tagja pedig az első nyelvből származik. Példaként az alábbiakat említhetjük: *bezpekaťónök* (biztonsági szolgálat vezetője), *DAI-parancsnok* (közlekedés-rendészet parancsnoka), *főszesztra* (főnővér), *grippjárvány* (influenzajárvány), *lebrakkol* (kiselejtező), *povorotnyiklámpa* (gépjármű irányjelző lámpája), *paszportszám* (személyi igazolvány száma), *traktorpricep* (traktor utánfutója) stb.

A jelentéskölesönzés az a jelenség, amikor egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására. A hangalak kölesönzése nélküli jelentéskölesönzés akkor mehet végbe, ha az átvéő nyelvben van olyan szókéészleti elem, amely vagy hangalakjában, vagy jelentésszerkezetében, esetleg mindkettőben hasonlít az átadó nyelvi elemhez. A kárpátaljai magyarok számos szót használnak más jelentésben is, mint az a köznyelvben vagy Magyarországon megszokott. Ez annak a következménye, hogy a magyarral Kárpátalján érintkező keleti szláv nyelvekben ezeknek a szavaknak a megfelelői nem egészen olyan jelentésekkel bírnak, mint a magyar köznyelvben, és a helyi magyarok egy része ezt a

Közvetlen kölesönszavak nem csak szóban fordulnak elő, hanem időnként írásban is találkozhatunk velük, például egy-egy hirdetésben

jelentést átveszi. A *csenget* ukrán *дзвонити*, orosz *звонить* párhuzama például azt is jelenti, hogy 'valakit telefonon felhív, telefonál'. A magyar köznyelvben a *csenget* szónak ez a jelentése ismeretlen. A kárpátaljai magyarok között azonban sokan használják ebben a jelentésében is ezt a szót.

Hasonló a helyzet például a *felszámol* szóval is. A magyar köznyelvben ennek az igének a következő jelentései ismertek: 1. Módszeresen, véglegesen megszüntet valamit. Pl.: *~ják a lazaságokat*. 2. Készleteit kiárusítva és függő anyagi ügyeit rendezve megszűnik. Pl.: *A boltot ~ták*. 3. Intézmény, szervezet működését hivatalos eljárással (vagyonának értékesítésével) megszünteti. Pl.: *~ják a céget*. 4. Felszámít. Ukrán (*нарахувати*) és orosz (*начислить*) megfelelője azonban azt is jelenti, hogy *bért, járandóságot kiszámol, számfejt*. A kárpátaljai magyarok körében tehát ez a mondat: *Januárban ismét felszámolják a nyugdíjakat* azt jelenti: számfejtik a nyugdíjasok járandóságát. Azok azonban, akik csak a fentebb idézett négy jelentést ismerik, azt hihetik, hogy régióinkban megszüntetik a nyugdíjakat.

Az ukrán és orosz nyelv hatására gazdagodott továbbá például a *dolgozik* szó a magyarországi köz-

nyelvből hiányzó 'működik' jelentéssel: *dolgozik a lift* – mondják Kárpátalján, miközben ugyanezt a határ túloldalán úgy fejezik ki: *működik*. A szláv nyelvek hatására bővült a helyi magyar nyelvhasználatban a *deficit* szó jelentése úgy, hogy régiókban 'hiánycikk' értelemben is előfordul (*Újabban deficit a jó fogkrém.*), miközben Magyarországon csak 'hiány, ráfizetés, veszteség' jelentésben ismert. Az is érdekes, hogy – mivel az ukrán és az orosz a *морозиво*, illetve *морозженое* szóval nevezi meg mindkettőt – a kárpátaljai magyarok többsége számára nincs különbség a *fagyvi/fagyvált* és a *jégkrém* között, hiszen ezt is, azt is a *fagyvi/fagyvált* szóval nevezik meg. A *tanító* szónak is tágabb jelentése van nálunk, mint odaát. Magyarországon a *tanító* az elemi iskolában (1–4. osztályban) oktató pedagógust jelöli. Kárpátalján ellenben a *tanító* és a *tanár* (aki az iskola felső osztályaiban oktat) egyaránt megnevezhető *tanító*-ként.

A jelentéskölcsönzés érdekes esete a *szoknya*, melyet a kárpátaljai magyar sportnyelvben az orosz *юбка* hatására annak megnevezésére használnak, hogy a labdarúgásban az egyik játékos a másik lába között továbbítja a labdát. (A megfelelő magyarországi nyelvvaltozatban erre a *kötény* szót használják.) Ezt igazolja az alábbi interjúrészlet is:

TM: – Mit mondanak másképpen Kárpátalján, mint Magyarországon?

AK: – Én focizok Magyarba egy csapatba, oszt mondom egyszer, amikor átvittem a labdát a védő lába között, hogy na, haver, kaptál egy szoknyát. Erre az nevetett, azt mondja, az nem szoknya, hanem kötény. Mink meg itthol szoknyának mondjuk, mer azoktól a srácoktól, oroszoktól tanultam, hogy jubka, akikkel együtt fociztam az ungvári csapatba.

Tükörszavaknak azokat a másodnyelvi hatásra létrejött szavakat nevezik, melyek szó szerinti fordítás útján jönnek létre. A főként másodnyelvdomináns kárpátaljai magyarok által 'pénzt vált' jelentésben használt (pénzt) *cserél* például az ukrán és orosz *меня гроши/меняет деньги* mintájára jött létre. Ehhez hasonlóan alakult ki az *átfordít* szó 'lefordít' jelentése a *перекласту/перевесту*, a (vizsgát) 'letesz' jelentésben gyakran előforduló (vizsgát) *lead* a *скласту існум/сдасть экзамен* hatására stb.

A többségi nyelvekből származó kölcsönszavak természetesen nemcsak a kárpátaljai, hanem valamennyi kisebbségi magyar közösség helyi nyelvhasználatában előfordulnak. Ezek között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *cáp* 'egy pohár

„A tükörfordítás lehet szóösszetételek elemeinek gépies fordítása: (...) *beerősít* 'jóvátétel (utvergyity)', *kilépés* 'felszólalás (visztuplenyije)', *szétbeszélte magát* 'belejött a beszédbe (razgovorityszja)' stb.; szókapcsolatok, kifejezések (...): *kiesik a hó* 'leesik (vipadaty)' *kiújja a kórházból* 'elbocsátják (vipiszaty)' (...), *fogadja a vizsgát* 'vizsgáztat (prinymaty)'.”

Kótyuk István: *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1995. 10. old.

A kölcsönszavakat azonban nem csak a fenti módon szokás osztályozni. Gyakori, hogy fogalomkörök szerint csoportosítják a más nyelvekből átvett szavakat. A *Magyar nyelv* című kézikönyv A határon túli magyar nyelvvaltozatok című fejezete például 13 fogalomkörbe csoportba sorolva mutat be példákat a kisebbségi magyar nyelvhasználat jellemző kölcsönszói közül. A kárpátaljai magyar nyelvvaltozatok kölcsönszói is témakörökbe rendezhetők. Ezt igazolja, hogy Kótyuk István kandidátusi disszertációjában az ungi magyar nyelvjárásokban általa gyűjtött 247 ukrán eredetű kölcsönszót 21 fogalomkörbe sorolta be. Az, hogy hány fogalomkört különítenek el, változó lehet. Az alábbiakban mi csak néhány fogalomkört mutatunk be, két-két példa erejéig:

- étkezés: *szosziszki* 'virslí', *pelmenyi* 'húsos derelye';
- háztartás: *spirál* 'merülőforraló', *bánka* 'befőttesüveg';
- ház, lakás: *podjezd* 'lakótelepi tömbház lépcsőháza', *fundament* 'fundamentum';
- ruházkodás: *májka* 'atlétatrikó', *kurtka* 'dzseki';
- közlekedés: *marsutka* 'iránytaxi', *elektricska* 'villanyvonat';
- kereskedelem: *gasztronom* 'élelmiszerbolt', *unyivermág* 'áruház';
- egészségügy: *szesztra* 'egészségügyi nővér', *hirurg* 'sebész';
- hivatali élet: *identifikációs kód* 'adóazonosító jel', *dekret* 'gyermekgondozási segély' stb.

A kölcsönszókat gyakran osztályozzák eredetük, vagyis az átadó nyelv szerint. A helyi magyar nyelvhasználatban az orosz (pl. *bulocska*, *práva*) és ukrán (pl. *dovidka*, *hrivnya*) eredetű szavak száma a legnagyobb, ám vannak más nyelvekből átvett szavak is nyelvhasználatunkban, mint pl. a német eredetű *firhang* 'függöny', *spór* 'tűzhely' stb.

sör’, *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *punga* ‘zacskó, tasak’; Felvidéken (Fv, Szlovákia) használják a *baszi* ‘börtön, fogda’, *preglejka* ‘furnérlemez’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘irattartó, dosszié’, a *váffi* ‘ostya’; a Horvátországban (Hv) élők használják az *ixica* ‘diákigazolvány’, *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv, Szlovénia) *cicibán* az iskolaelőkészítőbe járó (óvodás) gyermek, *hucska* a (nyeles) jégkrém, *narasztek* a festett haj kinőtt töve; Őrvidéken (Óv, Ausztria) *ghivájyn*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját stb.



Kótyuk István orosz nyelven megjelent könyve az ungi magyar nyelvjárások ukrán kölcsönszavait mutatja be.

Vannak ugyanakkor olyan kölcsönszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek. Az egyes kisebbségi magyar nyelvváltozatokban nagyon sok azonos fogalomkörbe tartozó szókészleti egységet találunk, s ezek nemegyszer hangalakjukban is hasonlóak vagy akár teljesen azonosak két vagy több régióban. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval nevezik meg az influenzát, s ezek a szavak a legtöbb régióban hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er Va Hv Mv *gripa*, Ka *gripp*, Óv *grippe*, Fv *chripka*. A pólóing, illetve ujjatlan sporting

megnevezésére szintén több régióban találunk hasonló szavakat: Er *majó* ‘ujjatlan sporting, trikó’, Ka *májka* ‘ua’, Va Hv *majica* ‘pólóing, atlétatrikó’; Mv *májca* ‘pólóing’. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ‘üdítőital’, ‘szörp’, Ka *szok* ‘gyümöleslé’, Mv *szok* ‘gyümöleslé, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va Hv *szokk* ‘gyümöleslé, üdítőital, szörp’.

Egy-egy esetben előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er Fv Va Hv Mv Óv *cirkula* ‘körfűrészt’, Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* ‘(kórházi) nővér, ápolónő’, Fv Va Ka Hv Mv Óv *tunel* ‘alagút’, Fv Va Ka Hv Mv *vetrovka* ‘(szél)dzseki’ stb.

Hasonló azonosságok és hasonlóságok természetesen nemcsak a közvetlen kölcsönszavaknál, hanem a szókölszönzések egyéb típusainál is előfordulnak.

A fent említett és a hasonló szavak többsége idegen eredetének tudatában vannak a beszélők. Ám olyan kölcsönszavak is szép számmal akadnak köztük, me-

„A kisebbségi régiókban mind az anyaországtól való elválasztottság, mind a másik nyelv ismeretének és használatának kiterjedése oda vezetett, hogy az új nyelvi igények kielégítésének legfőbb eszközévé a (régióként más-más) államnyelvekből való közvetlen és közvetett kölcsönzés vált. (...) Bár a ht [határon túli] régiókban a kölcsönzésnek a beszélők kétnyelvűségéből fakadóan számos indítéka volt és van, a legfontosabb mégis a nyelv működőképességének megőrzésére való törekvés: a kölcsönszavak javarészt a mai napig olyan tárgyak, fogalmak, intézmények stb. megnevezésére szolgálnak, amelyeket a ht régiók beszélői 1918 előtt nem vagy alig ismertek.”

Lanstyák István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 118–135. Budapest: MTA Magyar Tudományos Akadémia Külföldi Elnöki Bizottság, 2008. 123. old.

lyek többsége legalább annyira beilleszkedett már a helyi nyelvváltozatok rendszerébe, hogy a nagy többségnek fogalma sincs arról, hogy nem „echte” magyar szót használnak. Sok kárpátaljai magyar lepődne meg például, ha azt mondanánk: az *abora* vagy *zabora* (négy faoszlopból és fel- s lecsúsztható fedélből álló szénatároló), *szetka* vagy *szítka* (hálószerűen szőtt anyagból készített szatyor vagy maga a hálószerű anyag) nem eredeti magyar szó, hanem más nyelvből átvett kölcsönszó. Sőt: olyan magyarokkal is találkozhatunk Kárpátalján, akik számára meglepő, hogy a *paszport*-ot személyi igazolványnak is lehet nevezni.

A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában előforduló államnyelvi kölcsönszavakat hosszú ideig negatívan értékelték, elítélően nyilatkoztak róluk, és sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölöslegesek”, kizso-

Egy közel 80 éves nénivel készített beszélgetés hanganyagából idézünk:

TM: Használják-e a faluban élők a magyar beszédükben olyan szavakat, mint paszport, bulocska? Használják ilyen szavakat?

AK. Használják.

TM. Használják, igen? És mit gondol, mér használják ezeket a szavakat?

AK. Hát, én, igen... Hát az nem magyar szó, a paszport? Hát, én úgy tudtam, hogy paszport. Mert ilyen magyar vagyok én.

TM: terepmunkás, AK: adatközlő.



Az abora is szláv (ukrán) eredetű kölcsönszó.

„A székelyföldi Baróton például a talicska neve *raba*, e szó legtöbb használatjától azonban hiába próbálnánk megtudni, mi a neve románul a talicskának (ti. *roabă*), mert nem tudja. Neki a *raba* magyarul van, úgyannyira, hogy ha valaki az ő környezetében *talicskának* nevezi, megkérdi tőle, miért beszél olyan vásárhelyiesen: ez a szó ugyanis számára sokkal inkább a marosvásárhelyi nyelvváltozat tartozéka, semmint a magyar standardé.” Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Előkövetkező Bizottság, 2008. 111. old.

rítják a hagyományos magyar szavakat, „szennyezik” a nyelvet, „nyelvromlást” okoznak, „szegényítik” anya-

nyelvünket, s ezzel veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét. A valóság azonban (amit nyelvtudományi kutatások egyértelműen bizonyítanak), hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. Mert, amint ezt már említettük is, egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleti elemek. A mai angol nyelvben például több a más nyelvekből kölcsönzött szó, mint az eredeti, ám ennek ellenére milliók szeretnék elsajátítani ezt a nyelvet, és senkinek sem jutna eszébe azt mondani, hogy az angol szennyezett, romlott vagy kihalóban lévő nyelv lenne. Könnyen belátható, hogy fölöslegesnek sem tekinthetjük a más nyelvekből kölcsönzött szavakat. Ami fölösleges, amire nincs szükségünk, azt nem használjuk. Márpedig ezeket a nyelvi elemeket több ezer magyar ember használja nap mint nap, tehát nem lehetnek fölöslegesek: megvan a maguk funkciója, használati köre. A más nyelvekből átvett szavak fokozatosan beépülnek a magyar nyelv szókészletébe. Az ukrán és orosz nyelvből a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba bekerült szavak is szerves részei nyelvváltozatainknak, mint ahogyan például a szintén szláv eredetű *szerda*, *csütörtök*, *málna*, *medve*, *szilva* stb. kölcsönszavak ma már nélkülözhetetlen elemei a magyar nyelvnek.

Kölcsönszavakat természetesen nemcsak a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok használnak. Az emigráns magyarok nyelvhasználatában is számos kölcsönszó él. Ezeket mutatja be a *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár* című kötet.



Az amerikai magyarok szótárában található angol kölesönszavakat felhasználva Sándor Klára nyelvész egyetemi tanár írta a *Hevesiné vacsorája* című balladát, azt igazolva, hogy az a nyelv, melyet a Magyarországon kívül élő magyarok használnak, egyáltalán nem romlott, nem utal bomlott gondolkodásra, hiszen rímfaragásra, költészetre is alkalmas. A terjedelmes ballada egy részletét közöljük, a szövegben szereplő kölesönszavak magyarázatával. (A teljes szöveg megjelent a *Katedra* című folyóirat 1996/97. decemberi számának 14–15. oldalán.)

Hevesiné vacsorája

Hevesiné asszony mit tinkolt magába:
Cuprájz pádét mékol ura bördéjára.
Hevesiné ura fémes burdosgazda,
Ő hát, ki a pádét juláj forszra kapja.

Jár a mélmen házról házra,
Invitésint hurcol máma,
Izgalom anyja, ne hagyj el!

Hevesiné vágya mert az mostan éppen,
Hites hazbendjének hepi kedve legyen.
„Uram, édes uram, kjúzmi, drága szvíthárt,
de most elküldelek, hordd innen az irhád!
Sok kedvem nincs hozzád, a dolgom is lacó,
Hogy mikor jer haza? Hát aztat ájdono.”
S hogy urát szép szókkal imígyen elküldte,
A stóros nekszdór volt, oda ment elsőre.
Falfészeket nem vett, hanem vett minden mást,
Kivéve tavalyi, záp húsvéti tojást.
A másik kóneron, félblakra csak onnat
– Ki gondolta volna! – új herdút mékoltat.

Jár a mélmen házról házra,
Invitésin kártya nála,
Izgalom anyja, ne hagyj el!

<i>tinkol</i>	gondol
<i>cuprájz</i>	meglepetés
<i>pádé</i>	összejövetel, party
<i>mékol</i>	csinál
<i>cuprájz pádét mékol</i>	összejövetelt szervez, amely az ünnepeltnek meglepetés lesz
<i>bördé</i>	születésnap
<i>fémes</i>	híres
<i>burdosgazda</i>	szállásadó
<i>juláj forsz</i>	július negyedike

<i>mélmen</i>	postás
<i>invitésin</i>	meghívó
<i>hazbend</i>	férj
<i>hepi</i>	boldog
<i>kjúzmi</i>	bocsáss meg
<i>szvíthárt</i>	kedvesem, szívem
<i>lacó</i>	sok
<i>ájdono</i>	nem tudom
<i>stóros</i>	boltos
<i>nekszdór</i>	a szomszédban
<i>falfész</i>	álarc
<i>kóner</i>	sarok
<i>félblakra</i>	félháztömbnyire
<i>herdú</i>	frizura, hajviselet

Arról már korábban szoltunk, hogy amikor kárpátaljai magyarként megszólalunk, óhatatlanul választás előtt állunk: a magyar vagy ukrán, esetleg az orosz nyelvet válasszuk-e? Tisztáztuk, hogy döntésünket sok minden befolyásolja: a beszédpartner (tud-e magyarul), a téma (viccet mesélünk vagy a munkánkról beszélünk), a helyszín (otthon, esetleg egy hivatalban kell megszólalnunk), na és természetesen saját nyelvtudásunk. Miután határoztunk arról, hogy az adott helyzetben melyik nyelv használata a legindokoltabb, újabb választás előtt állunk. Hiszen például magyar anyanyelvünkön belül a rendelkezésünkre álló nyelvi elemek közül válogathatunk úgy is, hogy azt jelezzük: mi *kárpátaljai magyarok* vagyunk, s ezért olyan szavakat, kifejezéseket is használunk, melyek részei a regionális nyelvhasználatnak. Ilyenkor bátran mondhatjuk azt, hogy *buloeska*, *dovidka* stb., hisz nincs olyan magyar szűk hazánkban, ki e szavakat ne ismerné és ne használná alkalomadtán. Ám úgy is dönthetünk, hogy nem azt szeretnénk kifejezni nyelvhasználatunkkal, hogy *kárpátaljai magyarok* vagyunk, hanem – mondjuk magyarországi beszédpartnerek számára – azt: *magyarok*. Ilyenkor nyilvánvalóan igyekszünk elkerülni az említett szavakat, és *zsemlét*, *igazolást* mondunk. Vagyis szóhasználatunk révén olyan rejtett üzenetek kifejezésére is képesek vagyunk, melyekkel jelezhetjük szolidaritásunkat beszélgetőtársunk irányába.

Ezek a választási lehetőségek azért állnak a kárpátaljai magyarok rendelkezésére, mert olyan nyelvi környezetben élünk, ahol nemesak az anyanyelvünk, hanem több nyelv használatos a mindennapokban. A két- vagy többnyelvűség

körülményei között élő emberek nyelvi kellék-tárában pedig ennek megfelelően nemcsak egy, hanem több nyelv elemei is megtalálhatók. Az már egyénileg változó, hogy ki-ki milyen bő választékkal rendelkezik a nyelvi elemek terén. Nem vagyunk tehát egyformák. Ám az mindenképpen összeköt minket, hogy az a magyar nyelv, amit használunk, közös. A mindennapjainkhoz hozzátartozik a nyelvek közötti választás és néha a nyelvek közötti váltás éppúgy, mint az, hogy nálunk a többség *májkát* hord az ing alatt, nem pedig *atlétát* vagy *pólóinget*; vagy hogy a kárpátaljai magyarban a *gázolaj* szónak szinonimája a *szoljárka*, illetve a *Verhovna Radában* dúló politikai káoszról tudósítanak a helyi magyar nyelvű lapok. Mindez furcsa lehet egy kívülállónak (a magyarországiaknak), ám számunkra természetes. Olyannyira, hogy nagyon meglepődnénk, ha szomszédunk egyik napról a másikra nem a *milíciára* menne bejelenteni, ha a Zsigulijából ellopták a *techpaszportot* és a *práváját*, hanem a rendőrségen tenne feljelentést arról, hogy a Ladájából eltulajdonították a forgalmi engedélyt és a jogosítványt.

Az sem igaz, hogy a kölcsönszavak veszélyeztetik a nyelv fennmaradását. A fentiekben utaltunk arra, hogy a magyar nyelvben egyébként is nagy számban találhatók más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól egészen a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönszavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcsere-nek. Ha egy kétnyelvű közösségben beindul a nyelvcsere folyamata, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők úgy érzik: nyelvük romlott, szennyezett, és ezért elveszíti szemükben a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni.

„A purizmus, az idegen szavakkal és szerkezetekkel szembeni ellenállás bizonyos esetekben kimutathatóan *növeli*, nem pedig csökkenti a nyelvcsere veszélyét az alárendelt helyzetű, kisebbségi közösségekben.” Lanstyák István: Általános nyelvi mítoszok. In: *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*, 174–212. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 2007. 189–190. old.

A határon túli magyar nyelvváltozatokban az államnyelv(ek) hatására használatos szavak közül jónéhány, mint említettük, nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy

ezek a szavak nem csupán a lezser(ebb) nyelvi rétegeknek a részei, hanem egy részük a helyi régió igényes magyar köznyelvéhez tartoznak.

„A kétnyelvűség (...) velejárója a szó- és kifejezés-kölcsönzés, valamint a tükörfordítások. Mivel az átadó nyelv országonként más és más, ennek a folyamatnak csakis az lehet az eredménye, hogy ilyen tekintetben mind-egyik nyelvváltozat az összes többitől különbözni fog. A kölcsönzések egy része az illető országban is helyi vagy éppenséggel alkalmi használatú, más része azonban ma már beletartozik az ottani köznyelv szókészletébe, hiszen az ilyeneket mondhatni mindenki ismeri és használja is. Ilyen például Erdélyben a románból kölcsönzött *aragáz* 'gáztűzhely', amelyet annyira magyar szónak tart mindenki, hogy sokan nagyon meg is vannak lepődve, mikor megtudják, hogy ezt Magyarországon vagy Szlovákiában nem így hívják.”

Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 112. old.



Orosz (doverenoszty) és ukrán (dovidka) közvetlen kölcsönszó az igazi Kárpáti Igaz Szó 2008. december 20-i számában.

A magyar nyelv szótárai azonban hosszú évtizedekig nem vettek tudomást ezekről a szavakról, így azok nem szerepelhettek szótárainkban. Ez pedig azt eredményezte, hogy szótáraink nagyon sokáig nem a magyar nyelv, hanem csak a *magyarországi* magyar nyelv szótárai lehettek. Ám a rendszerváltást követően, miután Magyarország a diktatúra mesterséges elszigeteltségének megszűnésével ismét felfedezhette a határon túl élő magyarokat, felvetődött az igény a magyar nyelvészekben: ha a mai Magyarország határain kívül rekedt magyarok száza, ezrei használnak bizonyos szavakat magyar beszédükben, akkor ezeknek a szavaknak a magyar nyelv szó-

táraiban is szerepelniük kell. „Ha nem a magyar nyelv értelmező szótára szorít nekik helyet, akkor vajon milyen nyelvű szótárba kell őket utasítani?” – tették fel a költői kérdést 1994-ben felvidéki magyar nyelvészek.

A problémafelvetést elhatárolás, majd gyűjtőmunka követte, s a 2003-ban átdolgozott változatában megjelent Magyar értelmező kéziszótárban már több olyan szó vagy szójelentés is szerepel, melyek Magyarországon nem, csak a kisebbségi magyar régiókban élők nyelvhasználatában élnek.

Az értelmező kéziszótár átdolgozásával kezdetét vette az úgynevezett „határtalanítás”. „A határtalanítás, ez a sokak számára még furcsán, idegenül csengő szó azokat

Egy vélemény az Értelmező kéziszótárról és az abba bekerült határon túli magyar szavakról: „Újdonsága az is, hogy a szótárba olyan, csak határon túli magyaroktól használt szavak is bekerültek, amelyeket Romániában (Erdélyben), Szlovákiában (Felvidéken) és Ukrajnában (Kárpátalján) a nyilvános beszédhelyzetekben is használnak az ottani magyarok. Fölvételükről menet közben született döntés, ezért csupán egy kis mintanyag került a szótárba (383 szó, a címszavak 3 ezreléke), nagy aránybeli eltérésekkel (a 250 körüli felvidéki szó mellett 91 erdélyi és 38 kárpátaljai áll csak; a Vajdaság nem szándékosan maradt ki). E szavakat ottani magyar nyelvészek válogatták és minősítették. (...) Nyilvánvaló, hogy közlésük csak szerény, de fontos első lépés. (...) Jelzésértéke a legfontosabb. Az, hogy a kisebbségi sorban élők érezzék: számon van tartva, meg van becsülve az ő magyar nyelvük is – nemcsak a magyarországiaké – ilyen fontos és reprezentatív kiadványban. E szavak közlését a magyar–magyar nyelvi megértést segítő szándék is magyarázza: legyen módjuk az érdeklődőknek (ne csak a nyelvészeknek) tájékozódni arról, hogy a trianoni békediktátummal szétszakított, s ezzel a nyelvi különfejlődés útjára, nyelvi trianonizálódásra kényszerített magyar nyelv különböző államokhoz tartozása milyen lexikális eltérések kialakulásához vezetett. Ez a szándék azonban csak akkor hoz eredményt, ha a szótár eljut az érintettekhez – s érintettek sokan vagyunk a határon túl és innen!, s ha az érintettek élnek is a szótár nyújtotta lehetőségekkel.” Kiss Jenő: Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5: 670–673.

a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkákat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne a *magyarországi* magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az *egyetemes magyar nyelvvel*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is” – olvashatjuk az ezt a munkát évek óta magára vállaló határon túli magyar nyelvészecsoporthoz közös honlapján (<http://ht.nyttud.hu/htonline/>).

A határtalanítás programja révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy nem csak a magyarországi, hanem „a” magyar nyelv szótára. Az *Értelmező szótár+*, az *Idegen szavak szótára* éppúgy tartalmaz határon túli, s köztük kárpátaljai magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent *Helyesírás* című reprezentatív kiadvány szótári része.

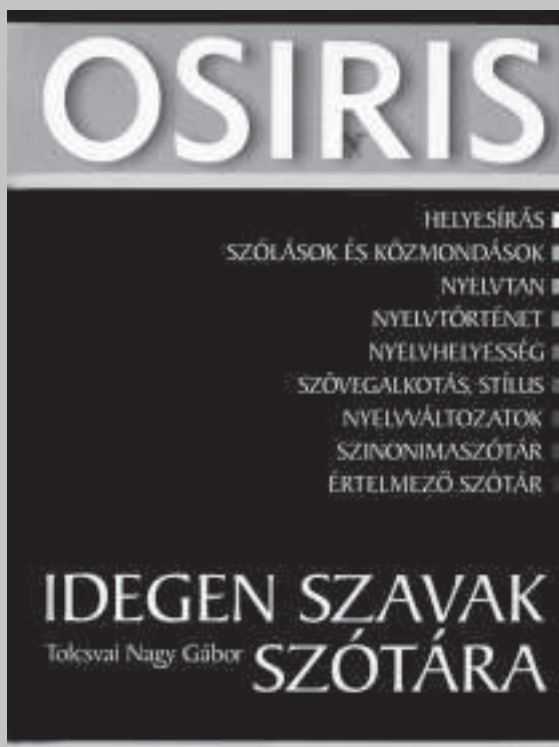


Felmerülhet a kérdés: Mi szükség lehet arra, hogy a helyesírási szótárban is szerepeljenek olyan szavak, melyek csak Magyarországon kívül használatosak? Az alábbi idézetből talán kiderül:

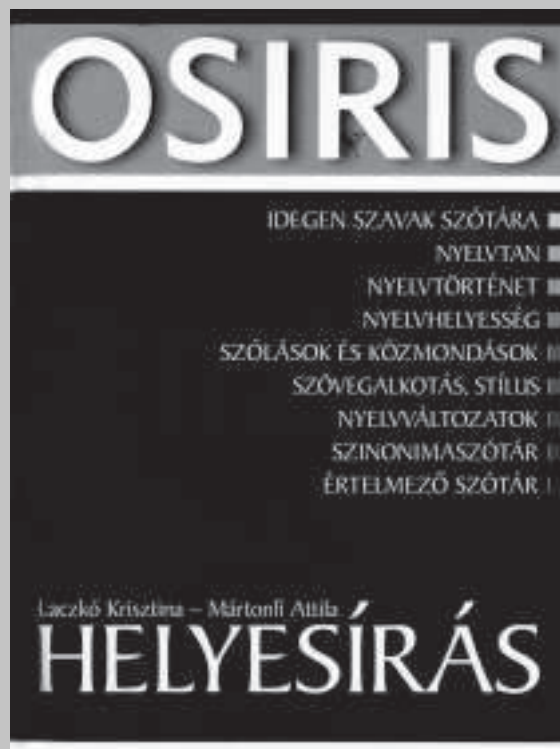
„Ma már egyre többen használnak számítógépes szövegszerkesztőt íásaik megfogalmazásaikor. Ha ma valaki számítógépen leír egy olyan magyar

mondatot, amelyben szerepel a „*huszti magyar iskola*” kifejezés, akkor azt tapasztalja, hogy a *huszti* szót pirossal aláhúzza a számítógép helyesírás-ellenőrzője, és azt javasolja, hogy a *huszti* szót javítsuk *hiszti*-re. Egész egyszerűen azért, mert a programot „nem tanították meg” annak a Huszt városának a felismerésére, amely (többek között Kölcsey Ferenc verse és Jókai Mór Huszti beteglátogatók című munkája nyomán) szerves része a magyar kulturális és történelmi tudatnak. Vagy: minden kárpátaljai magyar számára az is meglepő és bosszantó, hogy szintén hibásként jelöli meg a számítógép Máramaros, Ung, Bereg, Ugoesa vármegyék nevét. Mindez annak tudható be, hogy 1945 és 1990 között mindazt, ami kívül van a mai Magyarországon, kirekesztették az emberek tudatából, a nyelvből, de még a helyesírásból is.” Beregszászi Anikó és Csernicskó István: Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. In: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, 127–136. Ungvár: PoliPrint, 2004.

A határtalanítás eredményeként azonban hamarosán talán valamennyi magyar számítógépes helyesírás-ellenőrző program, illetve az újonnan megjelenő szótárak is ismerni és tartalmazni fogják a határon túli helyneveket és szavakat, szójelentéseket.



Ez a két szótár is tartalmaz kárpátaljai magyar szavakat.



Ebben a kötetben akár annak is utánanézhettünk, hogyan kell helyesen írni azt, hogy Nagyszőlősi járás vagy Kárpátaljai Megyei Tanács.

Vizsgáljuk meg egy német eredetű kölesönszó, a *blokk* alapján, hogy mit jelent a gyakorlatban a szótáraink határtalanítása!

Az 1972-ben kiadott Magyar értelmező kéziszótár a következő jelentéseit tartja számon:

blokk 1. Jegyzetömb. 2. Üzletben vásárolt áru fizetendő árát feltüntető cédula. 3. Bélyeggyűjtőknek készült, díszes lap közepére nyomott bélyegek. Bélyegsorozat. 4. Ház-tömb. 5. Politikai tömb. 6. Valahol valaminek az áthaladását megakadályozó vagy tiltó szerkezet. 7. Felezőblokk.

A *blokk* jelentései az Osiris Kiadó által 2007-ben megjelentetett *Idegen szavak szótárá*-ban:

blokk 1. valamely összetett szerkezet nagyobb egysége, amely maga is több részből áll vagy összetett. 2. tömb, nagyméretű test. 3. előregyártott építőelem (fal, födém). 4. ház-tömb, egymással közvetlenül szomszédos, utcákkal körülhatárolt házak csoportja. 5. jármű áthaladását megakadályozó berendezés. 6. vasúti pályán térbiztosító berendezés. 7. író-tömb, jegyzetömb, egyik oldaluknál összefogott papírlapok együttese. 8. egyszerű számla, a vásárolt árukat felsoroló, kifizetésüket igazoló pénztári bizonylat. 9. egy összefüggő papírlapon kinyomtatott bélyegsorozat. 10. pártok politikai szervezetek szövetsége, időleges, szervezett együttműködése. 11. a test egy területre kiterjedő érzéstelenítése. 12. az emberi test valamely szervének hirtelen leállása, súlyos működési zavara. 13. adategységek együttesen továbbított csoportja. 14. Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Óv lakótelepi panelház. 15. Ka karton cigaretta. 16. VA, Hv, Ka agyagból égetett üreges építőelem.

Az utóbbi szótár tehát az értelmező kézi-szótárbeli 7 mellett további 9 jelentését is feltünteteti *blokk* a szónak, melyek közül az utóbbi 3 egyes határon túli magyarlakta régiókban használatos. Amint láthatjuk, a 15. jelentés mellett csak a Ka (Kárpátalja) felségjelzés szerepel. Ez azt jelenti, hogy ebben a jelentésben csak itt fordul elő a *blokk* szó. S hogy nem csak a beszélt nyelvben, azt jelzi a Beregi Hírlap 1995. évi 8. számának 3. oldalán megjelent alábbi mondat: „*Tele van izgalommal, szorongással: vajon a vámosok nem találják-e meg nála a két blokk cigarettát*”.

Szavaknál nagyobb egységek is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Zékány Imre a frazeológiai egységekről (szónál nagyobb, de szó értékű nyelvi egységek, mint például a szólások, közmondások) írta: „a kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeit elsősorban két fő csoportra osztjuk: magyar és idegen eredetűekre, mivel a területen főképpen ukránok, kisebb számban románok, szlovákok, németek és cigányok laknak, akik természetesen nyelvileg is hatottak a kárpátontúli magyar nyelvjárásokra, és így a nyelvjárási frazeológiára is. (...) Az idegen eredetű frazeológiai egységek száma sokkal kevesebb, mint a magyar eredetűeké (...). Sőt még területileg is leszűkül a használatuk, csak ott fordulnak elő, ahol a szorosabb nyelvi érintkezések feltételei megvannak a magyarok és az ukránok, románok, németek, szlovákok, cigányok között. Többnyire akkor használatosak, ha ezekről a nemzetiségekről van szó. (...) A legszínesebb idegen eredetű frazeologizmusok a kárpátontúli magyar nyelvjárásokban azok, amelyek 'fele ná fele' használatosak, vagyis csak félig fordítottak magyarra, esetleg idegen szóval variálódott a magyar szöveg.” Példaként az ungvári járási Rát községből idéz néhány szó-lást: *sírva pújdes domu* (sírva mész haza), *daj bozse szerencse* (adj Isten szerencsét), *keress tá nájdes* (ha keresel, találsz).

Zékány Imre: A kárpátaljai magyar nyelvjárások frazeológiai egységeinek típusai. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 94–100. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

A nyelvérrintkezések hatása a nyelvi rendszerben

A nyelv más szintjein jelentkező kétnyelvűségi hatások jóval kevésbé észrevehetőek a nem nyelvészek számára, mint a kölesönszavak. Ám léteznek olyan kutatási módszerek, melyek segítségével egyértelműen kimutatható, hogy az egymással hosszú ideje érintkező nyelvek a szóképzletben végbemenő változások mellett grammatikai rendszerükben is hatással vannak egymásra.

A nyelvtani rendszerben a kétnyelvűség hatásai gyakran gyakorisági, statisztikai eltérésként jelentkeznek. Gyakorisági eltéréseken azt értjük, hogy (rendszerint a kétnyelvűség hatására) a kétnyelvű környezetben élő beszélők statisztikailag gyakrabban (vagy éppen ritkábban) használnak bizonyos nyelvi elemeket, mint ugyanennek a nyelvnek az egynyelvű helyzetben élő beszélői.

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátjai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8



A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

